

Bányai Emőke: A saját farkába harapó kígyó

Recenzió

Nancy Fraser: *Kannibál kapitalizmus. Hogyan falja fel a rendszer a demokráciát, a gondoskodást és a bolygót* című könyvéről¹

Nancy Fraser *Kannibál Kapitalizmus. Hogyan falja fel a rendszer a demokráciát, a gondoskodást és a bolygót* című könyvét, melynek eredetije 2022-ben készült, 2024-ben jelentette meg az Open Books Kiadó. Fraser neve messze nem ismeretlen a magyar társadalomtudományi gondolkodásban, de eddigi tapasztalataim alapján nagyon valószínűnek tartom, hogy fejlett országok szociális munkás-képzéseiben sokkal nagyobb hangsúllyal szerepelnek a gondolatai. A 2016-ban írt *A tőke és a gondoskodás ellentmondásai* című tanulmánya – melyben a többnyire nők által végzett, alulértékelt, alulfizetett, társadalmi újratermeléssel, gondoskodással kapcsolatos munka jelentőségére hívta fel a figyelmet – megjelent a Fordulat c. folyóiratban (Fraser, 2016), a *Kannibál kapitalizmus* című munkájában korábban külön tárgyalt jelenségek összefüggéseire hívja fel a figyelmet.

Fraser (2024) állítása szerint többféle, a társadalmat átívelő krízissel nézünk szembe; olyan, sokféle összetevőből álló jelenséggel, amit általános válságnak nevezhetünk. Nemcsak gazdasági válsággal vagy ökológiai és politikai válsággal, hanem valamennyivel egyszerre, és ez alapvető hatást gyakorol a társadalmi rend egészére. A kapitalizmus-kritikák nagy része eddig egyoldalúan a gazdasági aspektust helyezte előtérbe, a marxista, szociáldemokrata és egyéb kritikák egyaránt, miközben figyelmen kívül hagyták azokat az ellentmondásos tendenciákat, melyek a kapitalizmust jellemzik, melyek időről időre gazdasági, társadalmi és politikai válságokhoz vezettek. A könyv megpróbál egy teljesebb képet adni a kapitalizmus sajátosságairól, bemutatja, hogy a kapitalizmus magában hordozza olyan általános válságok kialakulásának valószínűségét is, melyek egyikével épp most nézünk szembe.

Ezt az általános válságot jellemezve elsőként azt kell megemlítenünk, hogy életkörülményeink masszív romlását tapasztaljuk, és ez a földön élő emberek túlnyomó többségét érinti. Az emberek túlnyomó többsége nem keres annyit, amiből kényelmesen meg tudna élni, illetve családot tudna eltartani, így sokan kölcsönök felvételére kényszerülnek, ami kevesek számára ismét egy remek profitforrást jelent, mások számára viszont sokszor erejüket meghaladó terheket – mondja Fraser egy vele készült interjúban ([http1](#)).

A termelés kiszervezésével olyan országokba, ahol alacsonyabb béreket kell fizetni, gyengülnek a szakszervezetek, azok az intézmények, melyeknek az egyik fontos feladata, hogy megfelelő béreket harcoljanak ki. A munka világa prekariarizálódik: nincsenek többé biztos állások, melyek kiszámíthatóságot adtak; ezeket rosszabbul fizető és bizonytalanabb munkák váltják fel. A családokban minden felnőttnek dolgoznia kell – feltéve, hogy a családban több mint egy felnőtt él –, ez még a relatíve gazdag országokban is így van – állítja Fraser ([http1](#)).

A társadalmi reprodukció területén is komoly válságot élünk meg – elsősorban a gondoskodási válság formájában, a globális gondoskodási lánc összeomlásában. Eddig a

¹ Open Books, Budapest, 2024

pénzkereső munkáról beszéltünk, holott a munkának van egy másik formája is, ami alapvetően fontos a kapitalizmus működéséhez – ezek a gondoskodással, a társadalmi reprodukcióval kapcsolatos munkák, melyek közé tartozik az új generáció világra hozása, felnevelése, szocializálása; a jelenleg dolgozó emberekről való gondoskodás – akiket etetni kell, tisztán kell tartani, pihenésükről kell gondoskodni ahhoz, hogy továbbra is dolgozni tudjanak; de ide tartozik a családról, az idősekről való gondoskodás, valamint a közösségi kapcsolatok ápolása is. Ezeket a munkákat tradicionálisan többnyire nők végezték, a gondoskodás hagyományosan inkább a nőkhöz kapcsolódott. Ma azonban a nők nagy részének meg kell jelennie a fizetett munkaerőpiacon is, nem elég a férfiak fizetése ahhoz, hogy a családjukat el tudják tartani. A nők termelő munkájára mind a munkaadónak szüksége van, a profit érdekében, mind a fizetésükre a család fenntartása érdekében. Ez azt jelenti, hogy azt az időt és energiát, melyet korábban a nők a gondoskodási munkákra fordítottak, most elnyeli a munkahelyük, ráadásul szinte mindenütt a fejlett világban a jóléti kiadások visszanyesése zajlik. Tehát ugyanabban az időszakban, mikor a nőknek tömegével munkába kell állniuk, az állam által finanszírozott szolgáltatások jelentős mértékben csökkennek: a gyerekek gondozása, az idősek segítése, az egészségügy, az oktatás területén, és még sorolhatnánk. Ez a társadalmi reprodukció területén hatalmas vihart okoz. Hol van az az idő, energia, hol vannak azok az anyagi források, amivel mindezek a hiányok befoltozhatók? – teszi fel a kérdést Fraser ([http1](http://1)).

Ennek a válságnak a következményeit sokféleképpen tapasztalhatjuk: nemcsak abban, hogy gyerekek tömegei kerülnek iskolaéretlenül az iskolába, vagy időseket kell elhelyezni idő előtt bentlakásos otthonokban, mert otthoni segítségük nem megoldható. Az intézményekben hatalmas osztálylétszámokkal találkozunk, betegekkel a folyosókon – mivel az állam nem teszi bele a megfelelő forrásokat ezeknek a feladatoknak az ellátásába. A nővérek olyan betegszámmal dolgoznak, amivel lehetetlen megfelelően ellátni a feladatukat – ez mind a gondoskodási válság része. A gondoskodás nemcsak a családi otthonok falai mögött zajlik, vagy lakóközösségi szinten, hanem részben ezekben a közpénzekből fenntartott intézményekben is.

Az ökológiai válság jelenségeit mindannyian tapasztaljuk – felmelegedések, áradások vagy aszályok, rendkívüli időjárási események, illetve ezek következményeinek formájában. A politika területén is érződik a válság. A politikának kellene biztosítania a kapitalista gazdaság fenntartásához és működtetéséhez szükséges közösségi infrastruktúrát: utakat, hidakat, alagutakat fenntartani és újakat építeni. Ugyanígy a politika dolga a megfelelő szabályozás kialakítása, különben a rövid távú profitmaximalizásra való törekvés felfalná a jövőbeli lehetőségek forrásait. Az adófizetési hajlandóság és a törvények, szabályok betartására való hajlandóság – illetve ennek a hiánya – ugyanúgy mutatják a válság jeleit. Nincs elég erő ezeket kikényszeríteni nemzetállami szinten, és még kevesebb erő van kikényszeríteni globális szinten. Egyre több problémát nem tudunk megoldani egy ország határain belül, magasabb szintű együttműködésekre van szükség. Ilyen a klímaváltozás, az olyan egészségügyi kérdések, mint amelyek például a pandémia során merültek fel – nincs hatékony erő, mely az ezekkel kapcsolatos kérdéseket transznacionális szinten hatékonyan tudná kezelni. A multinacionális vállalatok megtalálják a módját, hogy kibújjanak a nemzetállamok felügyelete alól.

A válságnak van egy hegemonia-aspektusa is: nemzetállami szinten is azt éljük meg, hogy a politika intézményrendszere nem tudja, vagy nem akarja kezelni a problémáinkat, így elvész az államba, mint szervezetbe vetett hit, az emberek alternatív megoldások után kezdenek nézni. Ugyanígy hitelüket veszítik a főáramlatban lévő pártok is, így aztán sokan szokatlan, esetleg szélsőséges gondolatok iránt is fogékonyak lesznek. Néha ezek a szokatlan gondolatok emancipatorikus megoldásokhoz vezetnek, máskor azonban kifejezetten kártékony formák és struktúrák jönnek létre, például az autokrácia új formái – hívja fel a figyelmet Fraser a fent említett interjúban ([http1](#)).

A jelenleg megélt válság különböző aspektusai nem véletlenszerűen esnek egybe: a rendszer belső lényegéből fakadnak (Fraser, 2024). A kapitalizmus újra és újra válságokat hoz létre, még ha nem is olyan átfogó jellegűeket, mint a mostani. Történelmi összefüggésben vizsgálva megállapíthatjuk, hogy ez már évszázadok óta így zajlik. Jelenleg a kapitalizmus negyedik szakaszát éljük. A 16. századtól a 18. századig, a merkantil-kapitalizmus korában az európai tőke hódította meg a világ többi részét, létrejött az Új Világ, ami a rabszolgaság újabb formáit intézményesítette. A 19. századtól a gőzgép felfedezésével, az ipari forradalommal beindult a tömegtermelés. Ez a folyamat a fosszilis energia kiaknázására alapozott, melynek következményeit napjainkban tapasztaljuk meg, például az üvegházhatás formájában. Az ipari forradalom időszakának hibáit a szociáldemokrata, illetve a New Deal-kapitalizmus próbálta korrigálni a két világháború között az Egyesült Államokban, illetve a II. világháború után Európában. Ez a dekolonializáció időszaka is volt egyben, melyben a létrejövő új, úgynevezett fejlődő országokban is megpróbálták a kapitalizmus vadhajtasait visszanyesegetni az állam eszközeivel. A második világháború után a hetvenes évek végéig tartott ez az aranykor, ekkor viszont a gazdasági szereplők elkezdtek kibújni azok alól a szabályozások alól, melyek lágyítani próbálták a kapitalizmus ellentmondásait. Kialakult a neoliberális kapitalizmus, melyben felszínre került a kapitalizmus összes belső ellentmondása a társadalmi reprodukció, a politikai intézmények, a gazdaság területén és ökológiai vonatkozásban – mindezen területeken kiélezett formában. A pandémia nagyszerűen megmutatta, hogy nem tudunk nemzetállami szinten megbirkózni a hatásaival, a transznacionális szervezetek pedig nem elég hatékonyak, vagy még ki sem épültek.

Ha elsőként az ökológiai aspektust vizsgáljuk, akkor könnyen beláthatjuk, hogy a pandémia kitörésében döntő szerepet játszott, hogy olyan fajok kerültek egymás közelébe, amelyek korábban nem nagyon találkoztak. A vírus ott volt korábban is, de a globális felmelegedés, az esőerdők elpusztulása átrendezi a fajok élőhelyét, melyek tömeges vándorlásra kényszerülnek. Így valószínűleg egyre több járványra, világjárványra kell számítanunk a közeljövőben. Jól kiépült nemzeti egészségügyi rendszereink vannak, sőt világszintű szervezeteink is – sokkal jobban is kezelhettük volna a helyzetet, ha a neoliberális rendszerek nem vonták volna ki a forrásokat ezekből a rendszerekből és nem privatizálták volna jó részüket. Ma a világ egészségügyi infrastruktúrájának nagy része profitorientált, magántulajdonosok kezében van, akiket nem a közjó elérése érdekel, hanem a profit maximalizálására törekszenek elsősorban – figyelmeztet Fraser a vele készült interjúban ([http1](#)).

A társadalmi reprodukció területét úgy érintette a világjárvány, hogy a gondoskodás minden eleme és felelőssége visszaszorult a családokba, az otthoni tanulástól kezdve az idősök gondozásáig. A szerencsésebbek távmunkát végezhettek, de ez hatalmas megterhelést okozott az otthoni teendőkkel együtt. Az ún. nélkülözhetetlen munkaköröket betöltőknek továbbra is

be kellett járniuk a munkahelyükre, és megfelelő védelem nélkül kellett dolgozniuk. A szakszervezetek már nem képesek arra, hogy a megfelelő munkakörülményeket kikényszerítsék, nincs olyan szabályozás, mely ezeket a dolgozókat védené.

A kapitalizmus egyik alapvető állítása, hogy leginkább a piac tudja valaminek az értékét megmutatni. Ez a vilájárvány azonban megmutatta, mennyire hamis ez az állítás. Azok a dolgozók, akik ezeket a munkákat végezték, semmilyen formában nem kaptak kompenzációt azért, mert folyamatosan ki voltak téve a megfertőződés veszélyének. A frontvonalban dolgozók közül elismerés illette az orvosokat, az egészségügyi dolgozókat, de kevésbé becsülték meg azokat a kevésbé képzett embereket, például kézbesítőket, kórházi takarítókat, akik szintén hozzájárultak ahhoz, hogy az életünket többé-kevésbé folytatni tudjuk. A COVID példa értékűen megmutatta, milyen irracionális a kapitalizmus, mint társadalmi rendszer – hívja fel a figyelmünket Fraser ([http1](http://)).

A kannibalizmust több területen alkalmazzák metaforaként: alapvetően azt a folyamatot jelenti, például egy égitest is kannibalizálhat egy másikat úgy, hogy a gravitációs vonzás révén annak tömegét magába olvasztja. Ehhez hasonlóan „a tőke a maga vonzáskörébe rántja a világrendszer perifériás területeinek természeti és társadalmi javait” (Fraser, 2024, 16.o.). Fraser azt a folyamatot elemzi könyvében, ahogy a kapitalizmus a gazdaságon kívüli területekről: a természettől és az alávetett embercsoportoktól vesz el és kebelez be forrásokat. A könyvben a kapitalizmus nem elsősorban gazdasági fogalom, hanem olyan társadalmi szerveződési mód, melyben a tőkésosztályok bekebelezik a gazdaságon kívüli javakat: a föld, a természet, a gondoskodás és a társadalmi reprodukció forrásait elfogyasztja vagy tönkreteszi anélkül, hogy ennek helyreállításáról vagy pótlásáról gondoskodna. Ez az ön-destabilizáló gyakorlat aztán időről időre válságokhoz vezet, majd más formában folytatódik létezésünk feltételeinek bekebelezése. A kannibalizmus metaforáját Fraser úgy használja, hogy szerinte jelenleg a falánkság több irányból támad: „nem csak a tomboló egyenlőtlenségek és az alacsonyan fizetett kiszolgáltatott munka” (2024, 18.o.) jelzi a jelenlétét; a társadalmi reprodukció egyre nagyobb nehézségekbe ütközik a hiányzó források miatt, valamint ezzel egyidejűleg ökológiai krízis is, melyet a globális felmelegedés következményeiben érzékelünk elsősorban. Ebben a felfogásban a kapitalizmus saját ellentmondásai a gazdasági válságokon túl gondoskodási, ökológiai és politikai válságok formájában jelennek meg.

Jelenleg úgy élünk át egy súlyos kapitalista válságot, hogy ennek értelmezésére nincs megfelelő fogalmi keretünk, mivel a korábbi kapitalizmus-kritikák egyoldalúan a gazdasági jelenségekre koncentráltak, a jelenlegi krízis pedig többdimenziós: a gondoskodás, a közhatalom krízisei és az ökológiai válság ugyanarról a töről fakadnak. A neoliberalizmus felhalmozási stratégiája emberek nagy tömegeit szorította ki a formális gazdaságból olyan szürke zónákba, ahonnan további forrásokat vont ki.

A korábbi kapitalizmus-kritikák, elsősorban Marx munkái az árutermelés során keletkező tőkefelhalmozásra koncentráltak. Fraser (2024) szerint ezt a gondolati keretet ki kell bővíteni úgy, hogy a társadalmi újratermelést helyezzük a középpontba: azokra a tevékenységekre koncentrálni, melyek a testi funkciók ellátását lehetővé teszik; melyben az új generációk létrehozása, szocializálása, a betegek, idősek ápolása mind az élet nélkülözhetetlen aspektusai. Ezeknek a folyamatoknak a nagy része nem piaci körülmények között zajlik, hanem családokban, lakóközösségekben, közintézményekben, de mindezek a tevékenységek teszik lehetővé a produktív munkát.

A kapitalizmusban a reprodukív munka többnyire a családok keretében zajlik, láthatatlanul, fizetetlenül vagy alulfizetetten, és túlnyomó többségében nők végzik. A termelés és a társadalmi újratermelés szétválasztása azonban nem egyetemleges, hanem a kapitalizmussal alakult ki. A 20. század folyamán a társadalmi reprodukció egyes elemei közszolgáltatássá váltak, de ez a folyamat visszafordult: a neoliberalizmus ismét privatizálja és kommodifikálja ezeket a területeket. A szociális ellátások visszanyesésének követelésével – ahol tömegével alacsonyán fizetett nők dolgoznak – „a kapitalizmus kannibalizálja a társadalmi reprodukciót, amelyet a tőke szabadjára engedve emészt fel anélkül, hogy abból bármit pótolna” (2024, 37. o.).

Hasonló folyamatok révén válik a természet a tőke forrásává, ahonnan a kapitalista gazdaság ingyenesen vagy olcsón kisajátít erőforrásokat, melyeket sem helyreállítani, sem pótolni nem fog – arra az elképzelésre alapozva, hogy a természet úgyis képes saját magát reprodukálni. Így az emberi tevékenység tulajdonképpen kannibalizálja a bolygót, az olyan erőforrások, mint például a víz áruvá tételével.

A tőke áramlásához szabályozó rendszerek szükségesek, melyek betartatják a szerződéseket, döntéseket hoznak vitatott kérdésekben stb. Korábban ezek a rendszerek nemzetállami keretek között működtek, mára azonban ezen a szinten nem lehet már megoldani a legfontosabb problémákat – a COVID idején minden korábbinál élesebben kirajzolódott ez az összefüggés. A kapitalizmus kannibalizálja azokat a politikai erőforrásokat, melyek korábban a legfontosabb támaszait jelentették, így a politikában is rendszerszintű válság alakul ki. A politikai védelmet elsősorban a rasszizált embercsoportoktól tagadják meg: őslakosoktól, illegális bevándorlóktól, bőrszínük, kultúrájuk alapján elkülönített csoportoktól.

Fraser szerint a kapitalizmus négy, gazdaságon kívüli alapfeltételre támaszkodik, ezek a társadalmi reprodukció, a föld erőforrásai, a politikai hatalom és a faji alapon elkülönített csoportok erőforrásai (2024, 47. o.) – ezeket úgy kezeli, mintha gazdaságiak lennének. A kapitalizmus ezekkel együtt tud fennmaradni; ezeket a háttérfeltételeket így a kapitalista társadalom részének kell tekintenünk. Az áruvá válás az élet számos területét érinti – ilyen a jog, a tudomány, a művészet stb. – melyeket aztán a kapitalizmus módszeresen kannibalizál. Ezeket a folyamatokat például a neoliberalizmus ellenzői hangosítják ki; azok, akik az oktatás piacosítását próbálják megakadályozni, vagy az ökológia területén emelik fel szavukat a környezet védelme érdekében, illetve az államhatárokon is átnyúló demokratikus elszámoltathatóságért emelnek szót (2024, 52. o.). Ezek a határküzdelmek is jelzik, hogy ezekre a területekre mint a kapitalista társadalom részeire kell tekintenünk.

Fraser (2024) felfogásában a társadalmi újratermelés és a produktív munka egymás nélkül értelmezhetetlen párt alkot, mint ahogy a politika és a gazdaság, a természet és az ember, a centrum és a periféria is összefüggő párosokat alkotnak. A gazdaságon kívül eső tartományok jelentik a gazdaság háttérfeltételeit, ezek nélkül a gazdaság működésképtelen. A kapitalista termelés potyautasként felhasználja a társadalmi reprodukció, a természet és a politika erőforrásait, és folytonos bővülésre való hajlama révén destabilizálja ezeket. Veszélyezteteti azokat a természeti folyamatokat, melyek lehetővé teszik életünk fenntartását, a társadalmi újratermelés területén az együttműködés feltételeit jelentő szolidáris kapcsolatokat, a politika területén a nemzeti és nemzetközi közhatalmak stabilitását. Így a kapitalizmus ellentmondásai válságokat generálnak az ökológia, a társadalom, a politika és a különböző rasszok és kultúrák között.

A korábbi kapitalizmuskritikák nem vették figyelembe azt, hogy a fizetetlen munka is alapvető szerepet játszik a tőkefelhalmozás folyamatában – állítja Fraser (2024). Hasonlóképpen a periférián élő vidéki és őslakos emberek, akiknek javai, hozzátartozói, részei – legyen az föld, energiahordozó, munka, gyerek vagy szerv – beépülnek a tőkefelhalmozás folyamatába. Korai formái – a területi hódítás, a kényszermunka, a gyermekrablás vagy a nők tömegeinek megerőszakolása – többnyire az előző generációk történelmi tapasztalataiban jelentek meg. Fraser (2024) felhívja a figyelmünket arra, hogy ennek a jelenségnek új formái is kialakultak: ilyen a nemzetközi szerv- és szexkereskedelem, a globális gondoskodási lánc, a jelzaloghitelek miatt történő kisajátítások stb. – mindezek egy állandósult kisajátítási folyamat elemei.

A kizsákmányolás alanyai elsősorban az európai centrumban élő, fehér bőrű munkások voltak, míg a periférián élő, többnyire színes bőrű emberek inkább kisajátítás áldozatai lettek. Fraser így a kapitalizmus és a rasszizmus közötti kapcsolatot nemcsak rendszerszintűnek, de történelminek is tekinti (2024, 84. o.). A kapitalizmus későbbi szakaszaiban a helyi többséghez tartozó férfi dolgozók politikai küzdelmeik nyomán különféle szabadságjogokat vívtak ki; a nők emancipációs küzdelmek évtizedekkel, évszázadokkal később bontakoztak ki. Az állampolgári jogokat szerzett, fehérbőrű munkás alárendelt, rasszizált csoportokkal került szembe. Az európai centrumországokban létrehozott jóléti államok az előző csoportnak nyújtottak inkább védőhálót munkajogok, vállalati alkuk, illetve a társadalombiztosítás révén, ebből azonban kimaradtak a rasszizált „mások” (2024, 90. o.). Ez a kirívó igazságtalanság indította el az 1960-as években a feketebőrű emberek szabadságjogi mozgalmait az Egyesült Államokban, míg Európában ebben az időszakban zajlott a dekolonializáció folyamata.

A közkiadások csökkentésével a gondoskodás „megroppanása” (Fraser, 2024, 106. o.) a kapitalizmus belső ellentmondásainak a következménye: a kapitalista társadalom saját felhalmozási logikáját követve kannibalizálta a társadalmi reprodukcióhoz szükséges forrásokat – ez a gondoskodási válság elsődleges oka. A társadalmi kötelékeket megteremtő munka továbbra is többnyire ingyenes – bármennyire szükséges is a kapitalizmus működéséhez. A kapitalista társadalom elkülöníti a produktív és a reprodukív munkákat, utóbbiakat többnyire a háztartás keretei közé, a nők hatáskörébe rendeli. A tőke felhalmozási tendenciája azonban sokszor a saját alapjai ellen fordul, a termelés logikája felülírja a társadalmi újratermelés logikáját, ezzel destabilizálja azokat a folyamatokat, melyek a létezését biztosítják, így olyan lesz, mint a saját farkába harapó kígyó (Fraser, 2024, 111. o.).

Fraser (2024) bemutatja azt a folyamatot, ahogy a termelés logikája és a társadalmi újratermelés dinamikája változó formákban egymásnak feszült, újabb és újabb alakzatokban jelent meg. Ennek fontos állomása volt a gyarmatosítás, és ezzel párhuzamosan az ún. háziasszonyosítás, melyet a fordizmus és a családi bér logikája követett. A következő szakasz a kétkeresős háztartásoké, amelyek azért terjedtek el tömegesen, mert a neoliberális rendszer arra törekszik, hogy az államot és a vállalati szereplőket kivonja a szociális területről, miközben a gondoskodási munkák elvégzését a családoktól és a közösségektől várja. Így a társadalmi újratermelés áruvá vált azoknak, akik képesek ezt megfizetni, a többiek pedig alacsony bérért ilyen munkákat végezhetnek az előző csoport részére. A gondoskodás folyamatában keletkezett rést a gazdagabb országok szegényebbekből származó gondoskodók importjával próbálják megoldani. Ez a folyamat jellegzetesen rasszizált: a gondoskodók közül sokan fejletlenebb országok színes bőrű lakói közül kerülnek ki, akik a gazdagabb ország

fehér bőrű lakosságának gondoskodási terheit enyhítik. A bevándorlók pedig saját, otthoni családi és közösségi felelősségeiket szintén másokra terhelik, tehát a gondoskodási deficit a gazdagabb területekről a szegényebbekre helyeződik át (Fraser, 2024).

Fraser (2024) két, napjainkban elterjedő jelenséggel szemlélteti a fent említett komplex folyamatot: az egyik, hogy a nagy amerikai informatikai cégek ingyenesen kínálják magasan képzett dolgozóiknak a petesejt lefagyasztásának lehetőségét, hogy arra ösztönözzék a nőket, hogy a gyermekvállalást későbbi időpontra időzítsék, előtte töltsenek minél több időt produktív munkával. A másik jelenség a csúcstechnológiás mellszívók megjelenése, mivel a munkaerőpiacra beteretelt nők nem otthon szoptatják gyerekeiket, hanem az anyatejet ezekkel a szerkezetekkel nyerik ki, amit aztán majd nap közben fizetett, általában színes bőrű dajka ad oda cumisüvegből a csecsemőnek, míg az anya a munkahelyén dolgozik. A legnépszerűbb elektromos mellszívó modellek egyszerre képesek mind a két mellből szívni az anyatejet, így az anya például autót vezethet, számítógépen dolgozhat közben. Nyilvánvalóan ez a megoldás csak a tej kinyerésére fókuszál, és egyáltalán nem foglalkozik a szoptatásnak – a korai kötődés szempontjából fontos – kapcsolati aspektusaival.

Mindebből az következik, hogy a jelenlegi gondoskodási válság nem oldható meg szociálpolitikai eszközökkel, hanem meg kell szüntetni a társadalmi újratermelés alárendelését a termelésnek, de úgy, hogy ennek se az emancipáció, se a szociális védőháló ne essen áldozatául. Fraser mindezekből azt a következtetést vonja le, hogy újra kell szervezni a gazdaság és mindazon javak kapcsolatát, amelyeket a rendszer jelenleg kannibalizál: tehát „a termelés és a társadalmi reprodukció, a magántőke és a közhatalom, valamint az emberi társadalom és az emberen túli természet közötti kapcsolatokat” (2024, 21. o.) kell újraalkotni. Ajánlom a könyvet mindazoknak, akik napjaink gondoskodási, ökológiai válságát, az aktuális politikai krízisek kölcsönhatásait szélesebb összefüggéseikben szeretnék átlátni.

Hivatkozások

Nancy Fraser (2024): *Kannibál Kapitalizmus. Hogyan falja fel a rendszer a demokráciát, a gondoskodást és a bolygót*. Open Books, Budapest

Nancy Fraser (2016): A tőke és a gondoskodás ellentmondásai. *Fordulat*, http://fordulat.net/pdf/24/FORDULAT24_A%20T%C5%90KE%20%C3%89S%20A%20GONDOSKOD%C3%81S%20ELLENTMOND%C3%81SAI_FRASER.pdf

http1: [How To Cure "Cannibal Capitalism" | Nancy Fraser | TMR \(youtube.com\)](#)